ВІСНИК науки та освіти
серії: філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія та археологія, соціологія
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №3(21)2024
Bulletin of Science and Education

УДК 378.018:373.3.011-051]:[373.3.091.32:821]:159.955-026.15](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21)-581-590

Волошина Ганна доцент кафедри теорії початкового навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000- 0003- 1039- 6056

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема підготовки вчителя початкової школи до розвитку креативного мислення учнів. Здійснено теоретичний аналіз базових понять дослідження. Зокрема проаналізовано сутність феномена «креативність», виокремлено основні характеристики креативного мислення особистості. Наголошується, що саме цей вид мислення є запорукою успішної самореалізації людини в сучасних умовах швидкоплинного інформаційного суспільства. Обґрунтовано доцільність розвитку креативності вже на початковому етапі навчання, оскільки саме в молодшому шкільному віці інтенсивно формуються творчі здібності дитини. Виокремлено психолого-вікові особливості прояву креативності учнів початкової школи. Доведено, що ключовим суб'єктом ефективного розв'язання зазначеного завдання є вчитель. Тому актуалізовано необхідність цілеспрямованої підготовки педагога до розвитку креативного мислення молодших школярів.

Проаналізовано погляди вітчизняних вчених стосовно особливостей розвитку креативного мислення учнів початкової та старшої школи. Виокремлено структурні компоненти готовності вчителя до креативної діяльності.

Обґрунтовано структуру готовності вчителя, що складається з мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та особистісного компонентів.

Наголошено, що розроблена структурна модель є теоретичним підґрунтям для подальшого вивчення шляхів практичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до розвитку креативності учнів у закладах вищої педагогічної освіти.

Детально проаналізовано підручник «Українська мова та читання. 2 клас» стосовно використання його потенційних можливостей для розвитку креативного мислення молодших школярів. Доведено, що на

його матеріалі учитель має можливість розвивати творчі задатки і креативність молодших школярів.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, молодші школярі, готовність учителя, професійна підготовка.

Voloshyna Hanna PhD, associateprofessor, PavloTychynaUman State Pedagogical University.Uman, https://orcid.org/0000- 0003- 1039- 6056

PRIMARY SCHOOL TEACHER PREPARATION FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS IN LITERATURE READING LESSONS

Abstract. The article deals with the actual problem of preparing primary school teachers for the development of students' creative thinking. A theoretical analysis of the basic concepts of the study is carried out. In particular, the essence of the phenomenon of "creativity" is analyzed, the main characteristics of creative thinking of a person are highlighted. It is emphasized that this type of thinking is the key to successful self-realization of a person in the modern conditions of a rapidly changing information society. The expediency of developing creativity already at the initial stage of education is substantiated, since it is at the primary school age that the child's creative abilities are intensively formed. The psychological and age peculiarities of the manifestation of creativity of primary school students are highlighted. It is proved that the key subject of effective solution of this task is the teacher. Therefore, the necessity of purposeful teacher training for the development of creative thinking of primary school students is actualized.

The views of domestic scientists on the peculiarities of the development of creative thinking of primary and high school students are analyzed. The structural components of teacher's readiness for creative activity are highlighted.

The structure of teacher's readiness, consisting of motivational and value, cognitive, activity and personal components, is substantiated.

It is emphasized that the developed structural model is a theoretical basis for further studying the ways of practical training of future primary school teachers to develop students' creativity in higher pedagogical education institutions.

The textbook "Ukrainian Language and Reading. Grade 2" is analyzed in terms of using its potential opportunities for the development of creative thinking of junior pupils. It is proved that using its material, the teacher has the opportunity to develop the creative inclinations and creativity of junior pupils.

Keywords: creativity, creative thinking, younger schoolchildren, teacher readiness, professional training.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство висуває нові вимоги до особистості – гнучкості та нестандартності мислення, здатності швидко реагувати на зміни, уміння творчо розв'язувати проблеми тощо. Тому актуальним завданням системи шкільної освіти є розвиток креативного потенціалу учнів, формування творчої індивідуальності.

Розв'язання цього завдання має розпочинатися вже в початковій школі, адже саме в молодшому шкільному віці в учнів активно розвиваються творчі здібності, уява, фантазія. Проте, як показує практика, не всі вчителі початкових класів мають достатній рівень готовності до розвитку креативного мислення школярів. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів удосконалення системи професійної підготовки в цьому напрямі. Звідси виникає суперечність між потребою у формуванні творчо активної особистості учня початкової школи та недостатнім рівнем готовності вчителя до забезпечення її розвитку. Вирішення означеної суперечності й визначає проблему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання креативності та креативного мислення розглядалися й розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, розкрито сутність феномена креативності (С. Сисоєва); особливості розвитку креативного мислення в учнів початкової школи (Н. Гузій, О. Савченко); шляхи розвитку креативності молодших школярів у освітньому процесі (Л.Варяниця, Н. Глузман та ін.). Водночас поза увагою дослідників залишається проблема цілеспрямованої підготовки вчителя початкових класів до розвитку креативного мислення школярів. Не визначено сутність такої готовності, її структуру та шляхи формування у системі університетської освіти майбутнього фахівця. Це й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та визначити структуру готовності майбутнього вчителя початкових класів до розвитку креативного мислення учнів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні школярі живуть у швидкозмінному інформаційному суспільстві, тому вкрай важливо вже на початковому етапі розвивати в них такі якості як гнучкість, нестандартність мислення, винахідливість, уява, творча ініціатива тощо. Означені якості в комплексі відображає поняття «креативність». У психолого-педагогічній літературі це поняття визначається як здатність до творчості, до створення нових оригінальних ідей, відхилення від

традиційних схем мислення, швидкого розв'язання проблемних ситуацій (Ю. Гільбух). Отже, креативність передбачає розвиненість творчого, нестандартного мислення особистості. Саме тому в сучасній, особливо початковій школі, важливо розвивати його розвивати. До компонентів креативності вчені відносять «свіжість погляду» або вміння побачити нове, гнучкість, оригінальність, мотиваційний та емоційний компоненти, несвідомі чинники (інсайт, інтуїція). Актуалізація креативності ґрунтується на внутрішніх (на відміну від зовнішньої стимуляції) мотивах творчої активності, серед яких: потреба у новизні, потреба в автономії, свобода вибору, контроль над навколишнім світом, комунікація і мотив самоактуалізації [1].

Згідно з провідними психолого-педагогічними підходами, креативне мислення ґрунтується на чотирьох базових здібностях особистості: здатності генерувати нові незвичні ідеї; умінні швидко вирішувати проблемні ситуації; гнучкості мислення; здатності вдосконалювати предмети та процеси.

Розвиненість цих якостей і забезпечує ефективність креативної діяльності людини.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави виокремити такі характерні особливості креативного мислення: оригінальність і незвичність ідей; швидкість генерування ідей та відповідей; гнучкість – здатність швидко переключатися з одного аспекту проблеми на інший; схильність до інтуїтивних рішень; здатність удосконалювати об'єкти, процеси, явища; чутливість до новизни тощо (С. Сисоєва).

Учні початкової школи знаходиться на етапі активного розвитку креативності, тому необхідно створювати такі педагогічні умови, які б сприяли повноцінному розкриттю їхнього творчого потенціалу. Водночас важливо враховувати й психологічні особливості прояву креативності цієї категорії школярів. Зокрема, визначено, що у молодшому шкільному віці домінує наочно-образне мислення, емоційне сприймання навчального матеріалу, швидка втомлюваність під час інтелектуальної діяльності тощо (Л.Виготський, Г. Костюк). Проте саме учні початкових класів демонструють високу допитливість, фантазію, оригінальність мислення, схильність до творчих ігор (О. Савченко). Це дозволяє ефективно стимулювати розвиток їхнього креативного потенціалу на якісно новому рівні. Говорячи про креативність молодшого школяра, маємо наголосити й на понятті «педагогічна креативність». Вчені розглядають цей термін як «можливість застосовувати на практиці знання, які були відомі до винайдення нового. А складовими визначають гнучкість, новизну, продуктивність.

Варто сюди віднести й допитливість, адже важко уявити учня, який би проявляв креативність без зацікавленості до предметів [6].

Основою творчих здібностей С.Д. Максименко вважає творчу активність він виділив основні чинники цього феномена. Це насамперед цілезаснування та самостійність суб'єкта в процесі розв'язання проблемних завдань [3].

Отже, розвиток здатності учнів мислити творчо, нестандартно, критично є вкрай важливим завданням сучасної початкової освіти. Безперечно, що ефективність його розв'язання значною мірою залежить від рівня готовності вчителя до здійснення цього процесу. Адже тільки творчий вчитель може виховати творчу особистість. На наш погляд, варто виокремити риси, які відрізняють креативного педагога від звичайного. Це насамперед має бути вчитель, який знаходиться у постійному пошуку оригінального розв'язання певних проблем, який творчо мислить і фантазує, який має розвинену уяву, високий рівень загальної культури, який характеризується високим рівнем креативності, здібностями, які ефективно реалізує в процесі освітньої діяльності, усвідомлює себе творцем у педагогічному процесі.

Вчені по-різному виділяють структурні компоненти готовності вчителя до креативної діяльності. О. Куцевол виокремила такі структурні компоненти креативності вчителя: креативно-мотиваційний (зацікавленість, мотивація, прагнення до створення нового); емоційно-креативний (наявність експресивних та імпресивних емоцій); креативно-інтелектуальний (вміння фантазувати та уявляти, схильність до прогнозування); креативно-екзистенціальний (наявність особистісного стилю діяльності, який характеризується через призму «Я-концепції»); комунікативно-креативний (взаємодія, під час якої одна особа мотивує іншу на створення творчих результатів діяльності) [2].

В. О. Моляко розробив концепцію формування творчої особистості та умови реалізації її творчого потенціалу. Він визначає творчий потенціал як «інтегративну властивість особистості, що характеризує ступінь можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність і здатність до творчої самореалізації і саморозвитку» [4].

У структурі творчого потенціалу він виділяє задатки, схильності які проявляються у наданні переваг чомусь; інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, прагнення до створення чогось нового, швидкість в засвоєнні нової інформації; прояві загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість; порівняно швидке і якісне опанування вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здатності до реалізації власних стратегій і тактик різних

проблем, завдань, пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій [4].

Змістовий аналіз феномена, що досліджується, дає підстави для його структурування за такими компонентами: мотиваційно-ціннісний компонент – відображає позитивне ставлення вчителя до розвитку креативності учнів, розуміння важливості цього завдання, прагнення удосконалювати відповідні уміння; когнітивний компонент передбачає засвоєння системи знань про сутність, структуру, особливості креативного мислення молодших школярів, шляхи його розвитку; діяльнісний компонент відображає сформованість комплексу умінь щодо створення умов для розвитку креативності школярів в освітньому процесі; особистісний компонент охоплює сукупність професійно важливих якостей (креативність, гнучкість, ініціативність, рефлексивність тощо), що забезпечують реалізацію відповідної діяльності.

Детально розглянемо зміст кожного з визначених компонентів.

Мотиваційно-ціннісний компонент передусім відображає ставлення вчителя до проблеми розвитку креативного мислення школярів: (усвідомлення важливості розвитку креативного потенціалу молодших школярів в умовах сучасного інформаційного суспільства; розуміння ролі вчителя у стимулюванні дитячої допитливості, фантазії, нестандартності мислення; інтерес до інноваційних методик розвитку творчих здібностей учнів початкової школи; потреба у професійному вдосконаленні власних умінь щодо ефективного розвитку креативності школярів).

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент забезпечує позитивну мотивацію та зацікавленість педагога у виконанні означеної діяльності.

Когнітивний компонент передбачає опанування вчителем певною системою знань, необхідних для ефективного розвитку креативного мислення молодших школярів: (знання сутності та структури явища креативності, особливостей креативного мислення; обізнаність щодо психолого-вікових аспектів розвитку творчих здібностей учнів початкової школи; володіння теоретичними положеннями з проблеми розвитку дитячої креативності; знання інноваційних технологій і методик, спрямованих на ефективне стимулювання творчої активності школярів.

Отже, когнітивний компонент забезпечує необхідне теоретичне підґрунтя для здійснення відповідної педагогічної діяльності.

Діяльнісний компонент відображає сформовані вміння вчителя щодо безпосередньої реалізації процесу розвитку креативного мислення молодших школярів: діагностичні вміння – здійснення моніторингу

рівня розвитку креативності учнів; проєктувальні вміння – моделювання процесу розвитку креативного мислення школярів; організаційні вміння – застосування ефективних форм, методів і засобів розвитку дитячої креативності; комунікативні вміння – взаємодія з учнями на засадах педагогіки партнерства тощо.

Отже, саме діяльнісний компонент забезпечує практичну реалізацію процесу розвитку креативного мислення школярів.

Наступний структурний компонент – особистісний. Він передбачає сформованість певного комплексу професійно важливих якостей, що є передумовою успішної діяльності вчителя щодо розвитку креативного потенціалу учнів початкової школи: креативність власного мислення – здатність до генерування нових ідей, нестандартність тощо; гнучкість педагогічного мислення; ініціативність та новаторство; рефлексивні здібності.

Отже, особистісний компонент відображає сукупність професійно-значущих якостей педагога, що впливають на ефективність процесу розвитку у школярів креативного мислення. Така модель готовності учителя до розвитку креативного мислення учнів є теоретичною основою для подальшого дослідження шляхів практичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до реалізації означеного завдання. Зокрема на основі обґрунтованих критеріїв можлива розробка спецкурсу чи тренінгової програми для здобувачів освіти педагогічних ЗВО з метою формування у них відповідного комплексу знань, умінь, навичок, особистісних якостей. Окрім того, змістове наповнення структурних компонентів готовності до розвитку креативності школярів може бути покладене в основу створення методичних рекомендацій для вчителів початкової школи. Адже проблема полягає в тому, що чинні програми підготовки педагогів початкової ланки не приділяють належної уваги окресленому питанню. Водночас з огляду на виклики інформаційного суспільства, саме здатність особистості мислити творчо та нестандартно є запорукою її життєвої та професійної самореалізації.

Для того, щоб переконатися в тому, чи сприяє зміст підручників з літературного читання для початкової школи розв’язанню проблеми розвитку креативності молодшого школяра, ми ретельно проаналізували підручник «Українська мова та читання. 2 клас» [5].

Методичний апарат підручника пропонує багато творчих завдань для другокласників. Розглянемо їх.

Уже на перших сторінках знайомимося з цікавою рубрикою «Створюємо усний журнал» [5, с. 5]. Другокласникам дається завдання створити усний журнал про події, зустрічі, пригоди, які відбувалися

влітку та пропонується обрати для розповіді найцікавіше; підготувати разом з учителем сценарій свята до Дня матері, дібрати поезії, створити малюнки, листівки, запрошення [5, с. 120]; створити рекламу журналу, які діти люблять читати [5, с. 125]; створити листівку про користь читання [5, с. 41]. Позитивним є те, що тут подається алгоритм розповіді, що допоможе виокремити найцікавіше, найголовніше. Якщо врахувати те, що, на жаль, зараз мало друкується дитячої періодичної преси, то така творча робота школярів викличе в них цікавість, дозволить реалізувати не тільки власний творчий потенціал, а й навчитися працювати колективно, в парах чи групах, виховуватиме толерантне ставлення один до іншого.

Цікавим для вчителя і школярів є так зване медіавіконце, де учні мають можливість ознайомитися з різними медійними проєктами: «Читаю, слухаю, бачу», де діти розглядають виставку книг; мандрівка до бібліотеки; завдання обговорити у групах і запропонувати свої поради та ідеї, як створити вітальну листівку; як підготувати виставу; малюнок, ілюстрація; створити медіапроєкт «Класна газета» дитячі журнали, енциклопедії [5, с. 32, 40, 67, 95, 114,124].

Багато уваги методичний апарат підручника приділяє розвитку почуттєвої сфери молодших школярів, що, безперечно, допоможе вчителю в реалізації їхнього творчого потенціалу. Після вивчення кожної теми школярам пропонується не просто запам'ятати зміст прочитаних творів, а завдяки рубриці «Виявляю ставлення, почуття», розповісти про те, що найбільше не просто сподобалося, а й сподобався опис предмета чи об'єкта, наприклад, *Мені сподобалось, як описано …; Найбільше мені сподобалася казка про…; Мені сподобалось, як красиво і ніжно написано про…; Мені найбільше сподобалися твори … Саме тим, що …; Мене здивувало, що… Який із прочитаних творів викликав почуття радості, а який здивування? Чому?* [5, с. 49, 69, 91, 103, 121].

У цій рубриці пропонуються завдання, які спонукають школярів не тільки виявляти власне ставлення до чогось, а й аналізувати вчинки персонажів з прочитаних творів, пояснювати, які подобаються чи не подобаються; пояснювати, чому, тобто встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, наприклад, (*вчинки, які мені не подобаються …; твір, який змінив моє ставлення до…; випадок …, який викликав співчуття, бажання допомогти…; визначаю, які вчинки дійових осіб добрі, а які – погані* [5, с. 49, 69, 91, 103, 121]. Виконуючи такі завдання, школярі вчаться аналізувати, розмірковувати, пояснювати і, найголовніше – будувати власні висловлювання, використовуючи мовні художні засоби. Це, власне, допомагає збагачувати активний словник.

Пропонуються творчі завдання, де школярі мають можливість не тільки розвивати своє мовлення, а й реалізувати власний творчий потенціал (Розіграйте сценку за прочитаним; Розгляньте малюнки-пазли. Складіть за ними твір: як розпочиналася казка? Помічайте не лише яскраве, велике, а й малопомітне. Не тільки слухайте, а й прислухайтеся. Намагайтеся цікаво розповісти про побачене; Вибери з тексту ознаки, які передають красу квітів. Які кольори переважають? [5, с. 9, 11, 15, 16, 53].

У підручнику пропонуються завдання, які сприяють розвитку уяви, емпатії, формують мовленнєві навички: (скласти прислів'я; скласти тематичну павутинку до поняття *Батьківщина*; скласти за картиною розповідь; продовжити речення; уявити описану картину у вірші; придумати казку про чарівний кораблик. зіставити малюнок і вірш; придумати історію про пригоди пароплава; створити ілюстрацію до казки; уявити невідоме, доповнити й змінити прочитане; описати, які чудеса ти спостерігаєш навколо себе? Що можеш про це розказати? Чи намалювати?; створи казку тощо [5, с. 57, 66, 72, 78, 95, 122, 123].

Отже, підручник пропонує для школярів достатню кількість завдань, які розвивають у молодших школярів творчі задатки й креативне мислення Подальшого наукового пошуку потребує розробка ефективних шляхів практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку креативного мислення учнів з використанням сучасних освітніх технологій.

Висновки. У статті обґрунтовано необхідність підготовки майбутнього вчителя початкових класів до розвитку креативності учнів. З цією метою розроблено структуру відповідної готовності, що включає чотири основних компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та особистісний.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі вбачаємо у розробці та впровадженні в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти спецкурсу, спрямованого на формування у майбутніх фахівців початкової школи готовності до розвитку креативного мислення молодших школярів.

Література:

1. Булка Н.І. Розвиток креативності у молодших школярів із порушенням соціальних зв'язків: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Одеса: 2005. 19 с.

2. Куцевол О.М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: дис. … доктора пед. наук: 13.00.02. Київ: 2007. 448 с.

3. Максименко С. Д. Загальна психологія.Київ: Форум, 2000. 543 с

4. Моляко В.О. Прояви інтелектуальних та творчих здібностей у дітей *Обдарована дитина.* 2004. №6. С. 3-9.

5. Савченко О. Я. Українська мова та читання : Підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2-х частинах) : Частина 2. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 144 с. : іл.

6. Тютюннікова С.В. Психолого-педагогічні засади формування креативності дітей дошкільного віку як основи саморозвитку особистості Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації: зб. наук. і навч.-метод. праць. 2011. Вип.2. С. 19-23.

References:

1. Bulka, N.I. (2005). Rozvitok kreativnosti u molodshih shkoljariv iz porushennjam social'nih zv'jazkiv [Development of creativity in younger schoolchildren with impaired social relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

2. Kucevol, O.M. (2007). Teoretiko-metodichni osnovi rozvitku kreativnosti majbutnih uchiteliv literaturi [Theoretical and methodological foundations of creativity development of future teachers of literature]. *Doctor's thesis.* Kiïv. [in Ukrainian].

3. Maksimenko, S. D. (2000). *Zagal'na psihologija [General psychology]*. Kiïv: Forum [in Ukrainian].

4. Moljako, V.O. (2004). Projavi intelektual'nih ta tvorchih zdibnostej u ditej [Manifestations of intellectual and creative abilities in children]. *Obdarovana ditina - A gifted child,* 6, 3-9 [in Ukrainian].

5. Savchenko, O. Ja. (2019*). Ukraïns'ka mova ta chitannja [Ukrainian language and reading*]. (vol. 1-2). Kiïv : UOVC «Orion» [in Ukrainian].

6. Tjutjunnikova, S.V. (2011). Psihologo-pedagogichni zasadi formuvannja kreativnosti ditej doshkil'nogo viku jak osnovi samorozvitku osobistosti [Psychological and pedagogical principles of the formation of creativity of preschool children as the basis of self-development of the personality]. *Doshkil'na osvita: problemi, poshuki, innovacii - Preschool education: problems, searches, innovations,* 2, 19-23 [in Ukrainian].